

ЗНАЧИМІСТЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Марчук В.В., Зелінська В.А.

Білоцерківський національний аграрний університет

Марчук М.В.

Запорізький національний університет

Для з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі, розглянуто окремо структуру і зміст суспільної та індивідуальної систем цінностей і ціннісних орієнтацій, які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою. Зокрема, система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, що входять до складу суспільства) може співпадати із загальносуспільною системою цінностей і ціннісних орієнтацій і тоді між ними встановлюється повна гармонія відносин, хоч при цьому все одно можуть зберігатися індивідуальність інтересів, нахилів, здібностей, потреб.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, суспільний процес, особистість, суспільство.

Постановка проблеми. Система цінностей і ціннісних орієнтацій, властива для певного соціуму або окремого індивіда (соціальної групи, класу, нації, народу) в конкретний період його функціонування чи життєдіяльності, яка є однією з детермінант суспільного устрою, характеру суспільних відносин, методології різних сфер наукового пізнання, світогляду, світобачення і світосприймання, зрештою, мети, якої прагне досягти у своєму розвитку соціум, індивід (соціальна група, клас, нація, народ).

Для з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі, доцільніше розглянути окремо структуру і зміст суспільної та індивідуальної систем цінностей і ціннісних орієнтацій, які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою.

Метою даної статті є з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою.

Виклад основного матеріалу. Питання ціннісних орієнтацій в науковій літературі не нове, його досліджували такі науковці як А. Г. Александров, В. П. Анненков, А. М. Архангельський, О. О. Бандура, І. Д. Бех, Я. Боренько та інші.

Зокрема, «система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, що входять до складу суспільства) може співпадати із загальносуспільною системою цінностей і ціннісних орієнтацій і тоді між ними встановлюється повна гармонія відносин, хоч при цьому все одно можуть зберігатися індивідуальність інтересів, нахилів, здібностей, потреб» [11, с. 17].

В інших випадках окремі елементи системи цінностей і ціннісних орієнтацій окремих індивідів (соціальних груп, класів, націй) можуть лише частково співпадати (або ж не співпадати) з аналогічними елементами системи цінностей і ціннісних орієнтацій соціуму, тоді між суспільством і індивідом (соціальною групою, класом, нацією) виникають суперечності, але вони не мають конфліктного характеру і можуть співіснувати паралельно.

Повна протилежність між «системами цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства, з одного боку, і індивіда (соціальної групи, класу, нації), з другого завжди приводять до конфліктних відносин між ними, до повного взаємозаперечення

їх, взаємовідторгнення і, як правило, викликає ломку обох систем, а також зміну суспільного устрою» [2, с. 32].

Саме такий тип співвідношення між суспільною і індивідуальною системами цінностей і ціннісних орієнтацій виник в Україні на початку 90-х років, що й викликало кризу як системи цінностей і ціннісних орієнтацій всього суспільства, так і кожного його члена, кожної соціальної групи і націй, які проживають на українській території, тобто наступила криза всієї системи ціннісних орієнтацій.

Визначення сутності цінності і ціннісної орієнтації, їх природи, функціональних властивостей дає можливість виокремити певні компоненти системи цінностей і ціннісних орієнтацій з тим, щоб більш детально розкрити їх значимість у суспільному розвитку, а разом з цим і виявити можливості подолання кризи ціннісних орієнтацій нашого суспільства.

Людина, «пізнаючи навколишню дійсність, одночасно й оцінює її предмети і явища, оцінює вчинки подібних собі. Однак таке оцінювання можливе, якщо існує критерій, норма, певний орієнтир, порівнюючи з якими людина визначає цінність того чи іншого явища чи предмета» [10, с. 65]. Тому слід прислухатися до думки, що одним з важливих елементів системи цінностей і ціннісних орієнтацій є соціальна ціннісна норма.

Серед багатьох концепцій зарубіжних педагогів щодо значимості соціальних ціннісних норм у процесі регулювання діяльності і вчинків людини найбільший інтерес представляють дві – концепція американських представників теорії функціоналізму та теорії екзистенціалізму, які, по суті, майже повністю заперечують одна одну. Так, в американській педагогічно-соціологічній літературі поширеною була тенденція отождолення цінностей з нормами і нормативними переконаннями. У. Колб, зокрема, стверджував, що все написане про цінності відноситься до природи і функцій нормативних правил, тобто отождолював сутність цінності з соціальною нормою і правилами.

Цій проблемі особливо багато уваги приділив американський вчений Т. Парсонс, який вважав, що цінності, як такі, можуть розглядатися лише з позиції їх функціональних властивостей, а звідси – проблема ціннісно-нормативних регуляторів поведінки людини і її діяльності має

розроблятися в аспекті функціоналізму. Парсонс вважав, що ціннісні орієнтації діючого індивіда мають, в основному, дві модифікації – мотиваційну і ціннісну. Ціннісна орієнтація відноситься до тих чинників, які пов'язують діючого індивіда з дотриманням певних норм, стандартів, критеріїв. «В усіх ситуаціях, – відзначав він, – коли діяч вимушений вибирати різні засоби для досягнення цілей, коли він вимушений вибирати різні цілі, коли він вимушений вибирати ті потреби-установки, які він буде задовольняти і визначати ступінь їх задоволення – коли б він не був вимушений робити будь-який вибір – його ціннісні орієнтації пов'язуються з певними нормами, які керують ним у його виборах» [1, с. 84].

Отже, як бачимо, Парсонс абсолютизував значимість ціннісно-нормативних регулятивів, що лягло в основу розробленого ним «соціологічного підходу» до явищ суспільного життя, суть якого полягає в поясненні об'єднання індивідів в соціальні групи на основі спільної системи цінностей, яка виражається у загальній визначеності норм, у спільних цілях діяльності, в ритуалах і в інших формах людського самовираження. Всі ці явища можуть бути пов'язані із специфічною ознакою «соціальних систем дії», яка може бути названа «інтеграцією в зв'язку із спільністю цінностей». Норма ж, за Парсонсом, це «описаний словами напрямок дії», що розглядається як «бажаний», а отже, під «цінностями суспільства» слід розуміти «...уявлення про бажані форми суспільства».

Людське суспільство набуває своєї єдності тільки завдячуючи тому, що деякі «вищі цінності» і цілі є спільними у всіх членів суспільства і хоч ці «...цілі і цінності є об'єктивними, вони впливають на поведінку, і їх інтегрування робить можливим функціонування даного суспільства як єдиної системи» розуміючи під спільними «вищими цілями і цінностями» соціальні ціннісні норми.

У вітчизняній педагогічно-соціологічній думці досить тривалий час ціннісно-нормативна теорія розглядала ціннісно-нормативну регуляцію, в основному, у двох аспектах; перший з них – це інституалізація самих ціннісно-нормативних регуляторів і другий – виявлення механізмів впливу соціальних ціннісних норм на практичне ставлення людини до навколишньої дійсності, на взаємовідносини між людьми.

Соціальні ціннісні норми відображаються, «затверджуються у суспільній свідомості, а також транслюють свій зміст на зміст індивідуальної свідомості. Інтеріоризація індивідуальної свідомості соціальних ціннісних норм, запропонованих суспільною свідомістю, створює передумови для перетворення інституціалізованих ціннісних норм із зовнішніх стимулів у внутрішні мотиви людської діяльності» [3, с. 24].

Функціонально соціальні ціннісні норми забезпечують конгруентність спільних відносин як цілісної системи. Вони самі виступають як системоформуючі чинники на всіх рівнях – індивідуальному, груповому, загальносуспільному і в усіх сферах життєдіяльності. Слід погодитися з думкою, що ціннісно-нормативна регуляція відрізняється від інших видів регуляції. Зокрема, від ситуативної вона відрізняється своєю стабільністю, від інстинктивної – усвідомленістю, осмисле-

ністю, від емотивної – складною диференціацією, логічними і вербальними кореляціями.

Шляхом співставлення ціннісно-нормативної регуляції з ціннісними орієнтаціями виявлено, що спільність багатьох їх функцій зумовлюється осмисленням вчинків і діяльності, цілеспрямованістю тощо. Однак, якщо ціннісно-нормативна регуляція перебуває в тісному взаємозв'язку з раціональною і теоретичною діяльністю, то ціннісна орієнтація більше пов'язана з емоційною сферою. Крім того, ціннісно-нормативна регуляція являє собою формальний засіб детермінації суспільних відносин, вчинків і поведінки, в той час як об'єктом ціннісної орієнтації крім реальних предметів і явищ можуть бути й самі соціальні норми.

Ціннісно-нормативна регуляція може «відповідати інтересам і потребам суб'єкта і тоді вона оцінюється позитивно, але може, навпаки, суперечити свободі особистості, не відповідати її інтересам і потребам і в цьому випадку становитиме для особистості негативний чинник» [9, с. 28].

Різну соціальну значимість може мати ціннісно-нормативна регуляція в різні періоди її функціонування, що зумовлює її історичний характер, тобто в один історичний період соціальна ціннісна норма може відігравати позитивну роль і виступати одним із компонентів ціннісної орієнтації індивіда (соціальної групи, класу, нації, всього суспільства). Ця ж сама соціальна ціннісна норма в іншій історичній ситуації може становити перешкоду для дальшого прогресу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. За таких умов відбувається конфлікт між соціальною ціннісною нормою і новими історичними умовами, в результаті якого норма втрачає свою регулюючу функцію і на її місце приходять інші регулятивні норми. Це, в свою чергу, викликає зміни в усій системі цінностей і ціннісних орієнтацій особистості і всього суспільства.

Поряд з «ціннісно-нормативною регуляцією в структурі ціннісних орієнтацій значне місце займає ідеал (особистісний, суспільний, соціально-груповий, національний та ін.). Проблема ідеалу є однією з важливих у соціальній педагогіці і увага до неї в сучасних умовах не послаблюється, а, навпаки, загострюється» [5, с. 19].

Кожна культурно-історична доба виробляє свій ідеал, зумовлений конкретними суб'єктивно-об'єктивними чинниками, характерними саме для цієї епохи, який також виконує функцію орієнтира для окремого індивіда і для суспільства (окремої соціальної групи, класу, нації, народу). Ідеал виконує функцію регулятора і коректора суспільного розвитку, дає можливість співставляти те, що досягнуто, з тим, що повинно бути.

Виокремлюється дві форми ідеалу, а саме: ідеал як побудована суспільством концептуальна модель людини «вищого рівня» буття, як «сильна ідея», «ідеальний образ», як показник особистісної зрілості, досконалості суспільства. В ідеалі відображено усе краще і прогресивне, що досягнуто, досягається і має бути досягнуто. Це – теоретична форма ідеалу.

В той же час, ідеал – це жива дійсність. Це первинна, вихідна форма, яка існує як творчий, реальний зв'язок між сучасними, реальними умовами життєдіяльності індивіда і вимога-

ми людини до гармонізації суспільних відносин, створення належних умов для буття людини, її активної діяльності, спрямованої на оволодіння новими соціальними умовами життя.

В свій час дослідники відзначали, що в кожному ідеалі «необхідно розрізнати три моменти: 1) певний зміст; 2) пристойності, якими людина наділяє даний зміст, і 3) віру людини в його істину або переконання, що цей ідеал не є самообманом, а співвідноситься із загальним порядком всього існуючого» [4, с. 43].

Уявлення про ідеал, «як відомо, впливає на свідомість і вчинки окремих індивідів, (соціальних груп, класів, націй і т. д.), є одним із чинників визначення цілей і перспектив, слугує регулятором вибору засобів для їх досягнення а також вибору орієнтацій на певний спосіб мислення, світосприймання, поведінки, на певні цінності матеріальної і духовної культури» [6, с. 37]. Д. І. Чижевський також відзначав, що кожна нація є лише «обмеженим» і «однобічним» розкриттям людського ідеалу, але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий, стверджував він.

У кожної людини також є свій ідеал, якому вона слугує, підпорядковує усе своє життя, співставляє з ним досягнуте і те, що прагне досягти в майбутньому. Ідеал, крім того, впливає на спосіб і характер думки людини, на її світосприймання, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації. Загальноприйнятою є думка, що чим вищі ідеали встановлює для себе людина, тим змістовніший рівень її духовного життя, тим змістовнішою є її система цінностей і ціннісних орієнтацій. Суспільне уявлення про ідеал, як зовнішній чинник, інтеріоризуючись через ціннісну свідомість індивіда, стає внутрішньою мотиваційною силою і може визначати ідеал індивіда.

Крім того, ідеал є основою ціннісної свідомості індивіда і суспільства, критерієм оцінювання людиною предметів і явищ навколишнього світу. Ідеал, за переконанням дослідників, існує поза реальністю, хоч має не меншу силу впливу на свідомість людини, ніж те, що існує реально. Особливої сили ідеал набуває тоді, коли з ним співпадають життєві цілі і програми індивіда (соціальної групи, класу, нації і т. д.).

Проблеми взаємозв'язку ідеалу і мети (життєвої програми) уже неодноразово привертала до себе увагу дослідників і слід відзначити, що думки їх з цього приводу також розходяться. Мета, на думку окремих з них, є те, що людина бажає і може за певних умов досягти, але не кожне бажання може бути метою. Метою можна вважати таке бажання, яке стає мотивом до активної діяльності індивіда для його досягнення. Отже, й ідеал, як і бажання, не завжди може бути метою, а стає таким тоді, коли він є можливим для реального втілення в житті, для реального наближення.

Переконаливо вважається точка зору, «згідно з якою ідеал є результатом єдності пізнавального і ціннісного відношення до дійсності і ця єдність має чітко виражений аксіологічний характер» [7, с. 51]. Загалом суспільний ідеал відображає перш за все інтереси соціального суб'єкта та тенденцію розвитку суспільних відносин, включаючись у практичну діяльність як кінцева мета, він формує суспільну мету політичної, виховної

і т. п. діяльності майбутнього суспільства в найбільш узагальненому вигляді.

Суспільний ідеал часто вважають «формою випереджаючого відображення дійсності», тобто спроможності свідомості людини передбачувати майбутнє. В ньому відображається національна ідея, яка в числі інших найістотніших моментів включає в себе мету існування етнічної спільноти, її історичного призначення, систему цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал має ще й таку характерну рису, як безкінечність, недосяжність. У тому разі, коли ідеал досягнуто, він перестає бути ідеалом, а стає звичайною реальністю. Перебуваючи як критерій оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, суспільних відносин, вчинків людей і будучи безконечним, він також зумовлює безконечність системи цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, народу і т. д.).

В зв'язку з цим і ідеал, і система цінностей і ціннісних орієнтацій є відносними, їх відносність легко простежується, адже різні індивіди (соціальні групи, класи, нації, соціуми) мають різні ідеали і різні системи цінностей, які можуть змінюватися, трансформуватися, їх компоненти і характерні риси можуть набувати інших властивостей і значимостей.

Однак ціннісна система і ідеал мають відмінності між собою: ідеал, на відміну від ціннісної системи, не може мати градації, порівняльного ступеня, оскільки він є безконечним і абсолютним. Цінності ж можуть відповідати ідеалові, а можуть не відповідати. І чим більше ціннісна система індивіда, соціуму, соціальної групи відповідає їх ідеалу, тим більшої позитивної значущості вони набувають.

Ідеал може існувати як у сфері свідомості, так і у сфері підсвідомого і в переважній більшості саме цей, підсвідомий ідеал впливає на ціннісні орієнтації людини. Однак той ідеал, якщо є одночасно і метою, тобто співпадає з метою, не може перебувати у сфері підсвідомого – він, навпаки, завжди осмислений і може виконувати функцію ціннісного критерія в процесі ціннісного ставлення індивіда до навколишньої дійсності. Без оцінки реальних явищ з позицій ідеалу, будь-яке ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності неможливе.

Сутність ідеалу, «його зміст можуть визначати істинність чи хибність оцінки. Це характеризує той факт, що оцінка одного і того ж предмету, явища, вчинку людьми з різними ідеалами, тобто і з різними ціннісними системами завжди буде відрізнятися одна від другої» [8, с. 63]. Прикладів цьому і в етиці, і в естетиці, і в політиці більш ніж достатньо. Самі соціально-політичні і економічні зміни, які відбулися в Україні, оцінюються індивідами з різними ідеалами і системами цінностей і ціннісних орієнтацій по-різному. Часто ці оцінки можуть бути повністю протилежними. Звичайно, характер такої оцінки визначає взаємозв'язок ідеалу індивіда (соціальної групи, класу, соціуму, нації, народу) і їх ціннісної системи, ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації індивіда, соціуму, крім ціннісних соціальних норм та ідеалів, включає в себе й такий компонент, як сенс життя. У педагогічній літературі для визначення життєвої пер-

спективи особистості, її сучасного змісту життя вживаються як синоніми різні поняття: «життєва орієнтація» (М.Х. Тітма), «життєва програма» (Л.В. Сохань), «життєва перспектива» (С.І. Головаха), «сенс життя» (Л.М. Коган, Г.М. Гумницький, В.М. Шилов, В.М. Шердаков та ін.), «сенс буття» (В.П. Загороднюк) та ін.

Досліджуючи проблему сенсу людського буття дотично до культурних процесів, дослідники відзначають полісемантичність поняття «сенс», залежно від того, яка галузь науки (логіка, психологія, лінгвістика, соціолінгвістика та інші) оперує ним. Однак поза контекстом, на його думку, поняття «сенс» губить свою значимість і сутність.

У педагогічно-світоглядському розумінні, поняття «сенс» несе в собі певну узагальненість

і вживається у значенні осмислення людиною світу в цілому або окремих його частин.

Слід відзначити, що проблемі сенсу життя і аналізу її в різних аспектах, в тому числі і аксіологічному, присвячено і у світовій, і у вітчизняній педагогічній науці багато досліджень В. Анненкова, В. Волкової, О. Гданської, Г. Єскіної, Т. Кадикової, С. Лапаєнко та інші. Однак, як справедливо відзначає В.П. Загороднюк, серед дослідників проблеми сенсу життя, взаємозв'язку його з ціннісною парадигмою немає єдності і одностайності. Зумовлюється це тим, що кожний з них підходить до даної проблеми з різних методологічних позицій: онтологічних, гносеологічних, ідеалістичних, натуралістично-антропологічних та багатьох інших.

Список літератури:

1. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К.: Наукова думка, 1976. – 152 с.
2. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації студентів: сутність, структура і психологічні механізми розвитку = Value Orientations of Students: Essens, Structure and Psychological Mechanisms of Development: монографія / Л. В. Романюк; ред.: М. Н. Корнєв; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Поділ. держ. аграр-техн. акад. – Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2004. – 188 с. – Бібліогр.: 239 назв.
3. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1979. – 309 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн; под ред. Е. В. Шороховой. – 2-е изд. – М., 1948. – 282 с.
5. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1975. – 123 с.
6. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 212 с.
7. Сиверс В. А. Измерение ценности / В. А. Сиверс. – Калининград, 1996. – 128 с.
8. Симонов П. В. Темперамент, характер, личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 94 с.
9. Тарасов К. Е. Всестороннее развитие человека – высшая цель коммунизма / К. Е. Тарасов // Актуальные проблемы научного коммунизма. – М., 1982. – С. 236.
10. Творчество в научном познании. – Минск: Наука и техника, 1976. – 136 с.
11. Ткачова Н. До питання формування ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів / Н. Ткачова // Вісн. Львів. ун-ту. – 2006. – Вип. 21, ч. 1. – С. 259-266. – Бібліогр.: 3 назв. – (Педагогіка).

Марчук В.В., Зелинская В.А.

Белоцерковский национальный аграрный университет

Марчук М.В.

Запорожский национальный университет

ЗНАЧИМОСТЬ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В ОБЩЕСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Для выяснения значимости ценностных ориентаций в общественном процессе, рассмотрена отдельно структура и содержание общественной и индивидуальной систем ценностей и ценностных ориентаций, которые никогда не бывают тождественными и имеют несколько форм соотношения между собой. В частности, система ценностей и ценностных ориентаций индивида (социальной группы, класса, нации, которые входят в состав общества) может совпадать с общеобщественной системой ценностей и ценностных ориентаций и тогда между ними устанавливается полная гармония отношений, хоть при этом все равно могут храниться индивидуальность интересов, наклонов, способностей, потребностей.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, общественный процесс, личность, общество.

Marchuk V.V., Zelinska V.A.

Bila Tserkva National Agrarian University

Marchuk M.V.

Zaporizhzhia National University

THE MEANINGFULNESS OF THE VALUE ORIENTATIONS IN PUBLIC PROCESS

Summary

For finding out of the value orientations meaningfulness in a public process, a structure and maintenance of the public and individual systems of values and value orientations which never are identical and have a few forms of betweenness by itself is considered separately. In particular, system of values and value orientations of individual (social group, class, nations which enter the society complement) can coincide with the general society system of values and value orientations and then the complete harmony of relations is set between them, though, however the individuality of interests, inclinations, capabilities, necessities can be kept here.

Keywords: value, value orientations, public process, personality, society.